

OTTLIK GÉZÁRÓL ÉS A HAJNALI HÁZTETŐKRŐL

(részletek)

TANDORI DEZSŐ

T. Rilket idézi, a IV. Duinói Elégiát:

„Az ellentét alapja készül itt
a perc rajzához, fáradságosan,
hogy lássuk; mert nagyon világosak
velünk. Nem ismerjük az érzés
kontúrját, csak mi kintről alakítja.”

(Rónay György fordítása)

És valóban: *nagyon világos velünk* a *Hajnali háztetők*; ott világos, ahol erre egyáltalán hely van: a kontúr kivülről alakító anyag olvasmányosságával, érthetőségével. Miért érzem mégis úgy — kérdi T. —, hogy még sokszori olvasás után sem tudnám „felmondani magamban” a regény legegyszerűbb elemeit: a cselekmény menetét, azt, hogy kivel mikor mi történt és milyen sorrendben; pedig részleteiben minden olyan közérthető és a regény egésze sem homályos?

A PRÓZA KÖREI (II.)

A hajnali háztetők nem az egy pont felé haladó, teljes egészével lezáruló, csúcsponton vagy decrescendóban „elfogyó” regényszerkezetet követi. (Mint pl. Evelyn Waugh Ottlik-fordította remekműve, *A megboldogult.*) Így a Waugh-befejezés sem a Hajnali háztetők egyetlen jelenetével, hanem több helyszínen és különböző időben zajló eseményekkel, ezeknek a cselekmény-szintű elemeknek a próza szerkezetében többé-kevésbé egyenletesen eloszló összességével hasonlítható össze. Önmagában véve sem a Bébé-Alisz, sem a Péter-Alisz eseménysor nem kínálja

a regény — akár megosztott legyen is ez — csúcspontjait képezni. Egy képzetes középpont körül támadt hullámváz egy-egy körén helyezkednek el csupán; hangsúlya nem az egyes hullámhegyeknek vagy völgyeknek van, hanem az egész hullámváz tényének. Mégis, hogy épp a Lónyay-utcai hajnal lehetett a regény címadó jelenete, azt a látszatot kelti, mintha — a fentieknek ellentmondva — a regény valamiféle hagyományosnak, régimódinak tetsző igyekezettel ezt vagy azt az önmaga által tartalmazott elcmet kívánná a próza egészének pusztá (és egyedül valóságos) ténye fölé emelni. A következő rövid megfigyelések — a részletek szintjén — épp ezt a kérdést élezzik ki: valóban lemond-e a *Hajnali háztetők* valamilyen „regénybeli mondanivaló” kedvéért arról, hogy „csupán” saját próza-létét mondja?

A PRÓZA KÖREI (III.)

Hajnali háztetők

Távozva a Lónyay-utcai lakásból, ahol Halász Péter nyaktörő párkány-mászást hajtott végre, csakhogy bejusson az ablakon át Aliszhoz és a vele együtt bezárkózott házigazdához, Bébé úgy véli, hogy Péter „csak a bányász szerencsésének köszönheti, hogy most él.”

„— Megérte, te félbolond? — kérdeztem.

Rám nézett és hunyorgott.

Jó volt — mondta.

— Micsoda?

— Tudod — magyarázta —, láttam végig a hidakat.

— A hidakat?

— Igen. A hidakat. A folyó pántját, végig. Össze-vissza a rengeteg háztetőt. Egy vonat ment a Ferencvárosi pályaudvar tájékán. Tehervonat, huszonnégy kocsi.

— Péter — szóltam rá bosszankodva.”

Egyáltalán nem csodáljuk, hogy rászól. Inkább azon csodálkozunk, hogy Péter „mutatja fel” a regényben a hajnali háztetők képét, Péter, aki „mindig alkalmazkodott a hallgatóihoz. Gyakran melléfogott, tévedett, rosszul ismerte fel emberét. Ezért óvatos volt, s zavarosan, nyakatekertén beszélt... Sokszor azt gondoltam... egyetlen őszinte pillanata a hallgatás lenne.”

És nincs-e ott is ellentmondás, hogy Bébé azt ajánlja végül Péternek, fesse meg amit látott, mert ez „szép”; holott a bevezetésben még azt magyarázta Lócs elvtársnak: „Én azt tartom...”, hogy a valóság se nem szép, se nem csúf, se nem rossz, se nem jó, sőt, értelme sincs semmi, amíg mi művészek értelmet nem adunk neki, s ihlettel, látomással, lel-

künk teremtvő erejével szépséget, igazságot és jóságot nem lehelünk bele.”

Péter pedig így meséli el, amit látott:

„Alapjában semmitmondó kép. Piszkos falak, tetők cikcakkja. Az Andrassy út túlsó ablakosra vakon csillog a napfényben. A Vár zöld teteje is fényes. A Múzeummal átellenben kinyitottak egy ablakot, s kócos nő ásít és nyújtózik. A redőnyök mögött alszanak. Valahol szól az ébresztőóra. Öreg utcaseprő kaszálgatja az úttest szegélyét. Szinte hallani a seprő sercegését. A harmadik emeleten iskolásfiú könyököl, kávésbögréjét markolássza. Felhajtott gallérral száll ki egy férfi a taxiból, pénzt kotor elő. Három uszályt is láttam, lefelé úsztak a Dunán. Takarítják a kávéházat. A Vilmos császár utat némelyik mellékutca ferdén keresztezi, a házak egymáshoz lapulnak, szürkék, porosak. A sziget benyúlik a Margit-híd alá.”

Mindez valóban idegesítően leltárszerű. Bébé meg is kérdi: „— Ezt mind láttad?

— Le tudnám rajzolni a térképet, apróra.

— Hát akkor rajzold le.”

Ezt javasolja hirtelen Bébé. Pedig képtelenség, amit Halász Pétertől kívánna. A kép, melyet Péter látott, még nem a Hajnali háztetők — a regény címének értelme szerint. Hideg hajnal képe csupán, melyet Bébé is érzékeltetett már, ahogy kijöttek a kapun:

„Hideg, piros napfény söpörte végig az úttestet. Lassan mentünk; Péter meg-megállt, hogy megnézzen egy szemetesekannát, vagy egy pék-kirakatot.”

Péter elbeszéléséhez Bébé megrendülése kell, hogy a látványból kép legyen, és ne legyen ellentmondásban semmi a Lócs elvtársnak mondottakkal. Bébé megrendülése nemcsak esztétikai jellegű és nem is csupán emberi minősége teszi ennél *többé* (az, hogy képes belátni Halász Péter zagyva életébe, mint egy esélyt, lehetőséget, a kép megfestését. Valami igaz dolgot.) Nem csak erről van szó.

„— Ne hazudozz” — mondja Bébé először. — „Inkább eredj vissza Aliszhoz. Megharagítod.

— Á — legyintett (Péter). — Dehogyan. Nem fontos. Nem erről van szó. Azt kérdezted, hogy megérte-e? Hogy kerül ide Alisz? És nem hazudok én. Láttam tisztán az egész várost. Hidakat, vonatot, mindent.”

Hogy kerül ide Alisz? Itt kell keresnünk a „Hajnali háztetők” — cím kulcsát.

HAJNALI HÁZTETŐK?

Szó sincs arról, hogy Both Benedek festő (aki a Bébé név mögött rejtőzik) valóban olyan „tréfás behemót ember” lenne, aki „megharagszik

néha”, és mérgesen összevissza dobálózik a címekkel. Azt állítja, hogy egy kép történetét mondja el; igen, de melyik képét?

Nem, nem a Halász Péter látta hajnali városét. És nem is az ő igaz megrendülésének képét. („Szerény, szórakozott mosolya mögül különös meggyőző erő sugárzott. Most már én is láttam Budapest háztetőit. A fényes őszi hajnalban, az áttetsző levegőg alatt borzongtak a kövek, hatalmas némaságban terpeszkedett a város a messzeségbe. Szennyes színei egybefolytak. A nyugati látóhatár megfeszült, mint egy fakókék vitorla, mérhetetlen magasan. A folyam mentén bérkaszárnnyák horgonyoztak a híg napfényben. És tetők, kémények, tűzfalak szurtos, széltépett, esővert rengetege.”) A „Hajnali háztetők” cím nem nosztalgikus; nem egy hajnal emléke. Három (akárhány) figurát ábrázoló kép címe. Hogy kerül ide Alisz? — kérdi Péter. Hogy kerül ide Lili? Hogy kerül ide Péter? — kérdezhetnénk tovább. — Hogy kerül ide Bébé? Kitégul a „kép”, ahogy ezt a tágulást a „Hajnal, éjfél közt ocsúdva...” Kosztolányijánál már megismerhettük:

„... és azon jár álmos elmém, hogy a föld száguld az űrben,
óriás, zúgó robajjal mind ijedve vágtatunk,
én, ki nézem, az, ki alszik, sajtóharag és ingaóra,
s reszketek, hogy életünk csak negyven, ötven, hatvan év.”

Hogy festhetné meg Halász Péter ezt a képet? Igaz, szorongva nézünk utána ostoba párkány-mászása közben: ilyen nyaktörő helyzetbe kerül, mikor szembetalálja magát valami „igazi”-val, (így fordítjuk meg az események logikáját); jobban szeretjük őt, ha inkább kártyatrükköket gyakorol, mulattatja a nőket, tőpörtyűzik és rugós kockajátékon játszik Lilivel! Józsefvárosi vendéglőkben, vagy akár olvasztárképeket fest megrendelésre. El kell inkább tűnnie a képből, ahova egy pillanatra betévedt. A figurális változat — Bébé háromalakos kompozíciója — megőrzi őt: de csak ez a fikatív figurális marad a szereplők számára. A regény, a képhez gyűjtött dokumentum-sorozat: figurális. De a próza köreinek gyűrűzése olyan szélesre tágul, hogy az alakok, tárgyak, szereplők és tetteik „képe” felismerhetetlenné válik; mintha a körkörös hullámok a vízbe néző arc tükörképét tágítani kezdenék, iszonyatosan nagyra hordanák szét; és már mindörökre visszaállíthatatlanná válna a részletek „valós” elnevezése és helye. Így tisztul „Hajnali háztetők” minden, ami csak felbukkan a regényben; de nem jelképesen, nem „valóságos” hajnali háztetökké; a hajnali vízió csak közbeeső, szemléltető fokozata egy folyamatnak, mely a próza körei által végbe megy. A próza körei által: de már nem a részletekre szedhető, elemezhető körök által; ilyenféle cím tehát a „Hajnali háztetők”.

AZ ÉLMÉNY VISSZAZÁRUL

Mintha nem lett volna — jegyezte fel T. —, így kívánja Ottlik visszaadni a dolgot torzóba. Még azt is hozzáteszi: szó sincs róla, hogy bármit is, ami előhívódott a regény részletei által, meg nem történtté akarna tenni a próza teljességével. Vagy akár csak kétséssé akarna tenni élményünkben bármit. Csupán le akarja tisztítani mindazt, ami túlságosan egy-jellegűvé, egy-kategóriájúvá tesz; s ha ez nem ellenkezne épp az ő szellemével, mondhatnánk: ami túlságosan „jellegűvé”, „kategóriájúvá” tesz. Tulajdonképpen végig a lehetetlen határán jár; műveletének veszélye — épp a hivalkodó szándék híján — már-már az észrevehetetlenség; azok számára legalábbis, akik a „kimondás”, „megfogalmazás” révén „gondolatok stb. realizálódását” várják a regényben.

Hiszen a „torzóba visszaadás” nem közvetlenül érinti a regény elemeit; mindezek — egy hagyományos szinten — csorbítatlan maradnak. (S ezen a szinten is élményt nyújt a könyv.) A visszaadás torzóba — leginkább talán — igazság- és arányérzék az ismeretlennel szemben (azzal szemben, amihez képest a regény a próza köreiben kiterjedve *van*); és amit Ottlik a regényben irányként megteremt, nem azért teszi, hogy bennünket hozzákössön, hanem hogy szabad játékot engedve ennek az iránynak, mint egy mutatóznak, mennél teljesebb egészünkkel követhessük játékát egy skálán, melynek beosztása nem hasonlít már az ilyenség-olyanság mértékegységeihez.

S ugyanakkor a mi élményünk személyesen megmunkálatlan torzója mellé Ottlik odateszi, még ráadásként is, a torzóba visszaadottat; — „Lám, nem nagyon különbözik tőled” — ilyesféleképpen mutat művére, závartalan, s biztatva bennünket; Rilke Archaikus Appoló Torzójára emlékeztetve, csak távolról sem olyan kategorikus, s — számunkra talán — sokkal emberközelebbről. Biztat bennünket a „műfajokra”: az „ilyenség vagy olyanság” műfajaira, melyek őt magát persze szomorúsággal töltik el. Szomorúsággal, mert tudja, hogy nem lehetünk meg — ő maga sem lehet meg — nélkülük. Halász Péter áhított bármilyensége, s mindaz, amit ez jelent, nagyon lehangoló. Pedig jó lenne így is valahogy — véli T. — De ez nekünk itt, ebben a városban, valahogy nem megy — ilyesféleképpen mondja Ottlik. Ennyit kell épp csak belátnunk, s utána minden újra csodálatosan többértelmű, anélkül, hogy ez elkedvetlenítővé válna. Bébé számára is: nem a szemünk előtt válik-e másodlagossá, járulékosná Halász Péterrel való régen elpusztult, gyerekkori barátságuk? s mégis, egyre „élhetőbbé” — arra a kevéské kis lángra szorítva, ahol, úgy látszik, sok minden jobban élhető, s mégis (Szebek Miklós szavaival) több önmagánál. Nem jár-e Bébé a „lélek olyan elhagyott tájain”, mint a gyerekkori, gellérthegyi tavasz, még barátságuk idejéből?

„Nem tudom már, hogy melyik évben történt, s hányadik elemibe jártunk. Csak annyi támpontom van, hogy tavasz volt, s én ismertem már ezt az évszakot tavalyról, tavalyelőtről, halványan még régebből. Az iskola a Gellérthegy lábánál állt. Tantermünk a hátsó udvarra nézett. Az udvaron egy cseresznyefa virágzott a sárban, túlnan kopasz sövénykerítés látszott és kezdődő kertek bokrai, feketén. Rügyező vesszők, csípősen üde levegő, szikrázó napsütés, éles, fehér színek és hozzá csupa szürkésbarna, fekete-sárga, zöld nélküli: sár, szél és cseresznyevirág: kopár látvány volt ez a gellérthegyi tavasz, ismertem már évek óta”.

S ahogy mindez már felnőttessé, társaságivá-társadalmivá kopott felszínével együtt is „a legnagyobb ólomsúly” része, létezésünk alsó rétegeiből. (Iskola a határon)

Halász Péternél a másodlagos, járulékos dolgok épp megfordítva, inkább minőségek: *ahogy* Bébé nem élne, *amit* nem tenne. És mégis:

„Valami kábulat fogott el lassan. Valami meghatottság, révület, alkotókedv, lírai hangulat... Vaktában ide-oda kóboroltam a városban. Talán Péter halála is felkavart. A gyerekkorunk. A régi szerelmes lányok. Budapesti éjszakák és hajnalok emléke.”

Ennek a sok-pólusú viszonylagosságnak már régebben is tudatában volt Bébé, nemcsak a háború után. Akkor is, mikor a Lónyay-utcai hajnalon azt javasolja Péternek:

„Fesd csak le, ahogy láttad.”

És Péter azt feleli:

„De minek? ... Mi szükség van arra, hogy lefesse? Nekem elég, hogy láttam.”

S ekkor, két rendkívül fontos mondat után („Egy kis cseléd szaladt át a villamossíneken. A verebek odébb ugráltak három arasszal”) — így folytatódik a regény:

„— Hát Péter — sóhajtottam. — Valamit csak kell csinálni az embernek az életben.

— Miért? — kérdezte tágra meredt szemmel. — Miért kellene?”

Bébé elneveti magát, ahogy megkérdi:

„Most például... mit fogsz csinálni?”

Mert valamit nyilván csinál majd Péter. Mindig csinálunk valamit. És nemcsak okosan nevet Bébé; önmagán mulat már: valóban, miért is kellene mindenkinek „hajnali háztetőket” festenie? Természetes, hogy nem kényszerítő erejű Halász Péterre nézve az esély, amelyet Bébé az életébe egy pillanatra beelát. Valamit majd csak csinál, helyette.

„— Megkeresem Lilit — felelte szórakozottan.”

S Bébé nevetése nem csap-e át újra egy kis megrendülésbe, ahogy arra gondol: „Merre, hol kereshette? Miféle vadmacska-szimattal vágott neki a város körngetegének azon az őszi hajnalon?”

Okossága milyen toleráns — folytatja T. — Hiszen belső tapasztalat ez: a regény megírása is a „teljes” áttekintés szándéka még. Megléte már az erről való lemondás egyedül megvalósítható, küzdelmes útja önmagunk feladása nélkül. Az „ismeretlen” végül is ezért marad meg ismeretlennek aránypárjaink egyik oldalán. A torzóvá-visszaadás: ennek a tudásnak prózává alakulása; nem csonkulás, sőt: így *élhető* a számunkra, így *teljes* a számunkra feszengés nélkül.

T. egy részletet idéz hirtelen: Halász Péter és Bébé lefelé jön a Svábhegy oldalából, ahol — Péter és Alisz esküvőjének hajnalán — Lili egy kis vendéglőben ötven kalmopirinnel öngyűlkösságot kísérelt meg.

„...már elrobogott a mentőkocsi, s a taxinak is hűlt helyét lertük. Péter halványan elmosolyodott.

— Sétálunk egyet — mondta.

(...)

Egy kis réten keresztülvághattunk, egy kanyarodót megtakarítva.

— Ötven kalmopirin — tűnődtem fennhangon. — Kutya baja se lesz, és ez a két fiú talált rá?

— Nézd — mutatott Péter balra.

Három cseresznyefa vakított a harmatos, lágy reggeli fényben. Mozdulatlanul álltak talpig fehérben. A fukete-sárga, agyagos kertben egy ember kapanyelet faragott.

— Melyik kórházba vitték vajon? — kérdeztem.

— Nem tudom — mondta Péter.

Cigaretát vett elő és másról kezdett beszélni.”

Elpusztult barátságunk... a gellérthegy-i tavasz... de hiszen gyönyörködök itt Halász Péter... abban, amiben gyönyörködni kell... és nem marad olyan részvétlen sem... hiszen egy nagyobb, egy tágabb ritmus szerint majd igazságosan intéződik el a dolog... előbb lepereg ez az Alisz-ügy... aztán visszatér Lilijéhez. Antibes, a Maquisard-preszszó, solymásztelep és Művészeti Alkotások N. V. — mind-mind lepereg, megfelelő ritmus szerint. Csak ki kell várni: csak végig kell olvasni a regényt. El kell fogadni, amit felkínál: benne kell élni. Magát a regényt kell élni.

Ez az a plusz egy dimenziós próza, melyet Hemingway emleget Afrikai vadásznaplójában; hogy valaki majd meg fogja valósítani — írja T.

„Már látom, hogy szót szóba öltök, és belegabalyodok a mesembe... Összekuszálom az időrendet, belekeverek kívülálló személyeket, ide nem tartozó dolgokról bölcselek, és nem oda lyukadok ki, ahová szeretnék. Pedig el akarom mondani ennek a képnek a történetét úgy, ahogy volt” — mondja Bébé a bevezető részben. Igen — jegyzi meg T. —, belekeverek kívülálló személyeket. Magamat. Mégis, itt kellett kezdenem. A Svábhegyről jöttem lefelé. Az Istenhegyi út környékén elha-

ladtam a ház mellett, ahol 1944-ben kényszerűségből töltöttük a nyarat; úgy júniusban mentünk fel, és csak október táján költöztünk vissza újra a Duna-parti lakásba. Bombázták a várost; égtek a Duna-parti malomsorok; nem közlekedett a fogaskerekű; bokrok közt oldalazva, bujkálva jártak le az emberek a hegyről, bujkálva kapaszkodtak haza. Lefelé jöttem a Svábhegy oldalából, s egy kanyarodóban egy sűrű fasor és a szemközti erdős dombhát égbeírt vonala felvillantotta egy tó partját, ahova *először* nem utazhattunk le akkor, azon a háborús, gyerekkori nyáron...

T. sokáig üldögélhetett itt a papírjai felett.

„Megmosta az arcát. Kinézett az ablakon... Olykor-olykor felállt, fel-alá járkált. Vagy kiivott egy pohár vizet, möhön nagyokat kortyolva, s visszaült, gyorsan firkálta betűit a papirosra. Így találta őt a hajnal...” (Virrasztók)

Többet nem tudott mondani. Minek is kellene? „Elég az, hogy látam.” Evidenciánk bizonyos pillanatokban teljesen inkommunikatív. S ez az inkommunikatív evidencia — vélte T. kissé ingerülten, kialvatlanul derengő agyával — mégiscsak ez a közlés alapja. Anélkül, hogy pótlék-íze érződhetne. Ottlik sose érezteti velünk. Pedig legtitkosabb „szomorúsága” — bármit mond is — nem kerülhet a műbe. De itt jövünk mi! — kiált fel T.

S mintha a könyvben nyújtózna, meg is próbálkozik mindjárt a hevenyészett felelettel:

„Nem emlékszem, hogy valaha is *először* olvastam volna a Hajnali háztetőket.”

1965. szeptember—december